

ВІДІМЕННИКОВИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ТРАНСПОЗИЦІЙНИЙ ПРОСТІР ДРАМИ-ФЕЄРІЇ «ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Мельник Ірина Анатоліївна

*доктор філологічних наук, професор,
професор катедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ira_melnyk_@ukr.net*

Та сама мовна одиниця, репрезентована в різноманітних актах мовлення, зберігаючи свої індивідуальні риси, водночас набуває функційних ознак, притаманних іншим одиницям. Найвиразніше таку взаємодію спостерігаємо на граматичному рівні, до якого має безпосередній стосунок проблема поділу слів за частинами мови та їхні переходи.

Важливо зауважити, що українські дослідники термін *транспозиція* не вживали, а перехід одних частиномовних класів до інших кваліфікували як *субстантивізація, вербалізація, ад'єктивізація, адвербіалізація* тощо (Л. А. Булаховський, В. С. Ващенко, І. І. Ковалик, Д. Х. Баранник, А. В. Майборода та ін.). Міжчастиномовні переходи вони звичайно пов'язували зі зміною семантики та граматичних особливостей слів, що й зумовлювало зміни синтаксичних функцій слів (М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, Д. Х. Баранник та ін.).

У 80-х роках ХХ ст. К. Г. Горденська запропонувала вивчати частиномовні переходи відповідно до можливостей лексико-граматичних класів слів перебувати у своїх первинних синтаксичних позиціях і водночас заступати не типові для них синтаксичні позиції інших частиномовних класів слів [4, с. 152–212].

Феномен транспозиційних явищ у сучасній українській мовознавчій науці кінця ХХ – початку ХХІ ст. докладно схарактеризував І. Р. Вихованець [1; 2]. На наше переконання, «класифікаційна сітка граматичних транспозицій, запропонована ученим, побудована на засадах усебічної наукової об'єктивності й цілісності, систематизації національного і світового лінгвістичного досвіду. ... Модель транспозиційної граматики науковця залишається пріоритетною в новітній лінгвоукраїністиці» [6, с. 7].

Учні та послідовники І. Р. Вихованця – М. Я. Плющ, А. П. Загнітко, Н. М. Костусяк, О. Г. Межов, В. М. Ожоган, А. Ю. Габай, А. С. Джюра та інші мовознавці – активно студіюють частиномовну транспозиційну проблематику з опертям на принципи функційно-категорійної граматики, удокладнюючи граматичну концепцію науковця. Наша монографічна праця «Транспозиційна граMATика українського дієслова» є цілісним дослідженням усіх різновидів та ступенів дієслівної транспозиції в сучасній українській літературній мові.

Попри вагомі досягнення в царині міжчастиномовних переходів питання, пов'язані з вивченням дієслівних транспозиційних виявів на конкретному фактичному матеріалі, і до сьогодні не втратили своєї актуальності. За об'єкт дослідження ми обрали відіменниковий дієслівний транспозиційний простір драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.

Іменникову репрезентацію предикатива К. Г. Городенська кваліфікувала як «один з основних різновидів функціональної дієслівної деривації» (у нашому розумінні транспозиції – *I. М.*) [4, с. 200].

На нашу думку, зв'язкові компоненти, що переводять іменники в дієслівний простір, варто диференціювати на спеціалізовані та неспеціалізовані [5; 6]. Перші – носії лише граматичних категорій дієслова, що цілком позбавлені свого лексичного значення, другі слугують одночасно виразниками граматичної і семантичної функцій.

«Спеціалізованим аналітичним засобом вираження відіменникової дієслівної синтаксичної транспозиції звичайно слугує морфема-зв'язка *бути*, що граматичними категоріями часу та способу тощо переводить лексико-граматичний клас іменників у дієслівний клас» [6, с. 165].

В аналізованій драмі-феєрії, як і у граматичній структурі української мови, найбільш уживана морфема-зв'язка *бути*, що імпліцитно представлена в теперішньому часі й у типових виявах поєднується з іменниковим називним відмінком, наприклад: [Лукаш:] *Чи я розбійник?* (с. 256); [Лісовик:] *...він нам приятель* (с. 253); [Мавка:] *Мені здається часом, що верба, ота стара, сухенька, то – матуся*; [Лукаш:] *Та як же? я ж їм син...* (с. 287); [Лукаш:] *Наймички – не дочки...* (с. 288); [Маги:] *...вона така нехлюя, некукібниця!..* (с. 320); [Лукаш:] *А ти хіба вже лісова цариця...* (с. 296); [Мавка:] *Ми подруги...* (с. 272) і т. ін.

За спостереженнями М. О. Вінтонова, імпліцитно виражену дієслівну зв'язку іноді вживають із предикативним орудним відмінком, що реалізує семантику, пов'язану з родовими особливостями, професією, діями, станами, притаманними підметові, напр.: *Він начальником тут біля самої пічки*; *Наймолодший син усе дурником у народних казках*; *Всі пасажири літака у них заложниками* та ін. [3, с. 18–19]. Подібну реченнєву конструкцію подибуємо в аналізованій драмі-феєрії: [Килина:] *А хто ж то женцем у вас?* (с. 293).

Поєднуючись із порівняльними елементами на зразок *як, наче, неначе, ніби, мов, немов* (наявність або відсутність морфем-зв'язки не має значення), іменники в називному відмінку спеціалізовані на вираженні предикативної ознаки через порівняння, наприклад: [Русалка:] *Кохання – як вода* ... (с. 301); [Русалка:] *Кохання ... мов камінь* (с. 301); [Лісовик:] *...була ти наче лісова царівна у зорянім вінку на темних косах...* (с. 302); [Лукаш:] *...Що ж, – ти ... хутчий як панна...* (с. 256); [Мавка:] *Ви – як птахи* ... (с. 260).

Інші часово-способові форми цього дієслова зафіксовані і з називним, і з орудним відмінками іменників, пор.: [Лев:] *Якби то я був тут господарем, то й не питався б...* (с. 298); [Перелесник:] *Таж ми з тобою колись були товариші* (с. 304) та ін.

Потрапляють у формально-синтаксичний дієслівний простір також займенникові іменники, які поєднуються з імпліцитно репрезентованою в теперішньому часі дієслівною зв'язкою *бути*, напр.: [Лукаш:] *Хто ти?* (с. 326); [Лукаш:] *То хто ж він – дід чи батько?* (с. 258); [Лукаш:] *Хто ж ти така?* (с. 256).

Із-поміж неспеціалізованих засобів вираження дієслівної транспозиції зрідка вживаються невластиві зв'язки *бувати, ставати / стати*, напр.: *З таких дівок бувають люди, от що!* (с. 286); [Русалка (пручаючись):] *З якого часу тут русалки стали невільницями в озері* (с. 248).

Отже, у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» переважно вживані іменники, що перебувають у дієслівному формально-синтаксичному просторі і не зазнають морфологічної стадії перетворень. Синтаксичне функціонування іменників у ролі дієслів можливе за участі дієслівних зв'язок, найуживанішою з-поміж яких є морфема-зв'язка *бути*, що звичайно поєднується з називним відмінком іменника. Вона цілком позбавлена лексичного значення і слугує лише виразником дієслівних граматичних категорій часу та способу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Різновиди транспозиції. *Актуальні проблеми граматики*. Кіровоград: КДПУ ім. В. Винниченка, 1997. Вип. 2. С. 57–60.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови : академ. граMATика укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пулсари», 2004. 400 с.
3. Вінтонів М. О. Типологія форм присудка в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 1997. 23 с.
4. Городенська К. Г. Явища синтаксичної деривації. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення*. Київ: Наук. думка, 1983. С. 152–212.
5. Мельник І. А. Аналітичні та синтетичні засоби дієслівної транспозиції. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. Вип. 2. С. 184–198.
6. Мельник І. А. Транспозиційна граMATика українського дієслова. Луцьк: Надстир'я, 2015. 476 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 3. Драматичні твори (1909–1911) / ред. Т. Данилюк-Терещук; упоряд. С. Романов, Н. Колошук, О. Кицан; комент. С. Романов, І. Щукіна, В. Агеєва та ін. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 656 с., 16 с. іл.